

مبانی آیین و اندیشه سیاسی در اسلام

دکتر سید محمدعلی تقوی

تهران

۱۳۹۲

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: تقوی، سید محمدعلی، ۱۳۴۴-

عنوان و نام پدیدآور: مبانی آیین و اندیشه سیاسی در اسلام / سید محمدعلی تقوی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز

تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: چهارده، ۳۵۴ ص.

فروست: «سمت»؛ ۱۷۱۴. علوم سیاسی: ۵۸.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۹۲۰-۴ ۹۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Mohammad Ali Taghavi: The Foundations of Political Thought and Practice in Islam,

یادداشت: کتابنامه: ص. ۶۶۰-۶۶۹.

یادداشت: نمایه.

موضوع: اسلام و سیاست — تاریخ

موضوع: علوم سیاسی — ایران — تاریخ

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ م ۶۶ ت / ۲۳۱ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۲۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۳۰۹۷۳

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

مبانی آیین و اندیشه سیاسی در اسلام

دکتر سید محمدعلی تقوی (دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد)

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۲

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه

قیمت: ۹۰۰۰۰ ریال. در این قیمت مذکور ثابت است و فروشنده‌گان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران: بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم پردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم سیاسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «مبنایی اندیشه های سیاسی در اسلام» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی سایر علاقه مندان نیز اثر آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۲	سپاسگزاری
۴	مقدمه
۶	ساختار و محتوای کتاب
۹	فصل اول: اسلام و سیاست
۹	ارتباط اسلام و سیاست از بعد نظری
۱۰	سیاست
۱۲	دین
۱۴	اسلام و هستی‌شناسی سیاسی
۱۹	اسلام و علوم سیاسی هنجاری
۲۳	ارتباط اسلام و سیاست در واقعیت تاریخی
۲۶	خلاصه
۲۷	چند پرسش
۲۸	برای تأمل بیشتر
۲۸	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۲۹	فصل دوم: طبقه‌بندی متون سیاسی در اسلام
۳۰	فلسفه سیاسی
۳۳	کلام سیاسی
۳۵	اندرزنامه‌ها
۳۹	شریعت‌نامه‌ها
۴۳	متون تاریخی

۴۴	خلاصه
۴۵	چند پرسش
۴۵	برای تأمل بیشتر
۴۵	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۴۶	فصل سوم: عوامل شکل دهنده معارف سیاسی در اسلام
۴۷	عوامل درون دینی یا منابع
۴۷	قرآن
۴۸	سنت
۵۲	عقل
۵۴	اجماع
۵۵	عوامل برون دینی
۵۶	سنت‌های قبیله‌ای و آداب و باورهای عرب
۵۷	سنت حکومت‌داری و اندیشه سیاسی ایران باستان
۵۸	فلسفه سیاسی یونان باستان
۶۰	تمدن مدرن غرب
۶۱	روشهای مطالعه و پژوهش در معارف سیاسی در اسلام
۶۱	روشهای درون دینی و برون دینی
۶۳	طبقه‌بندی موضوعی روشها
۶۶	خلاصه
۶۷	چند پرسش
۶۷	برای تأمل بیشتر
۶۸	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۶۹	فصل چهارم: مبانی هستی‌شناسانه، انسان‌شناسانه و معرفت‌شناسانه معارف سیاسی در اسلام
۷۰	هستی‌شناسی: هدفمند و معنادار بودن وجود
۷۰	توحید
۷۱	جهان دیگر
۷۳	منظم و قانونمند بودن جهان
۷۴	انسان‌شناسی: انسان، اشرف مخلوقات
۷۵	فطرت انسانی

۷۷	اختیار و مسئولیت فردی
۷۸	مدنی الطبع بودن انسان
۸۰	معرفت‌شناسی: قابل درک بودن جهان
۸۲	ارتباط میانی فلسفی و اندیشه سیاسی در اسلام
۸۳	خلاصه
۸۴	چند پرسش
۸۴	برای تأمل بیشتر
۸۴	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۸۵	فصل پنجم: ویژگیهای کلی اندیشه سیاسی در اسلام
۸۵	دولت‌گرایی
۸۶	دلایل ضروری شمردن وجود دولت
۹۱	جایگاه دولت در منظومه اعتقادی مسلمانان
۹۳	دوهم آمیختگی دین و سیاست
۹۵	شخصیت‌گرایی و قاعده‌مندسازی
۹۶	تمرکزگرایی در آمریت
۹۸	تأکید بر نقش مردم
۹۹	تلفیق آرمان‌گرایی و واقع‌گرایی
۱۰۳	خلاصه
۱۰۴	چند پرسش
۱۰۴	برای تأمل بیشتر
۱۰۴	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۱۰۵	فصل ششم: مفاهیم سیاسی در اسلام ۱: جامعه سیاسی و حاکم
۱۰۶	سیاست
۱۰۸	امت
۱۱۱	خلافت و خلیفه
۱۱۳	امام و امامت
۱۱۴	ولی و ولایت
۱۱۶	بیعت
۱۱۹	حکومت جائز

۱۲۱	خلاصه
۱۲۲	چند پرسش
۱۲۲	برای تأمل بیشتر
۱۲۲	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۱۲۳	فصل هفتم: مفاهیم سیاسی در اسلام ۲: حکمرانی و اطاعت
۱۲۳	شریعت و قانون
۱۲۶	احکام ولایی
۱۲۸	حوزه مباحثات
۱۲۹	مصلحت
۱۳۲	عدالت
۱۳۶	شورا
۱۳۹	امر به معروف و نهی از منکر
۱۴۰	حسبه و امور حسبه
۱۴۳	نقیه
۱۴۵	خلاصه
۱۴۶	چند پرسش
۱۴۶	برای تأمل بیشتر
۱۴۶	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۱۴۷	فصل هشتم: نگرشهای مختلف در مورد میزان تأثیرگذاری اسلام بر سیاست
۱۴۷	گونه‌های مختلف ارتباط دین و سیاست
۱۴۸	دیدگاههای جامع‌گرا
۱۵۰	دیدگاههای محدودانگار
۱۵۲	رابطه دین و دولت
۱۵۴	تداخل دو نهاد دین و دولت
۱۵۶	جدایی دو نهاد دین و دولت از یکدیگر
۱۵۷	خلاصه
۱۵۸	چند پرسش
۱۵۸	برای تأمل بیشتر
۱۵۸	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر

۱۶۰	فصل نهم: نظر گروهها و فرق اسلامی درباره سیاست
۱۶۲	خوارج
۱۶۳	کلیات اعتقادات دینی
۱۶۵	دیدگاههای سیاسی
۱۶۷	مرجئه
۱۶۸	کلیات اعتقادات دینی
۱۶۹	دیدگاههای سیاسی
۱۷۰	معتزله
۱۷۱	کلیات اعتقادات دینی
۱۷۲	دیدگاههای سیاسی
۱۷۴	زیدیه
۱۷۵	کلیات اعتقادات دینی
۱۷۶	دیدگاههای سیاسی
۱۷۹	اسماعیلیه
۱۸۰	کلیات اعتقادات دینی
۱۸۳	دیدگاههای سیاسی
۱۸۶	خلاصه
۱۸۷	چند پرسش
۱۸۷	بیرای تأمل بیشتر
۱۸۸	نگزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۱۸۹	فصل دهم: اندیشه سیاسی سنی
۱۸۹	تاریخچه اندیشه سیاسی اهل سنت
۱۹۰	نخستین تلاشها برای نظریه پردازی (قرون اول و دوم)
۱۹۲	تدوین فقه سیاسی (قرون سوم تا هفتم)
۱۹۵	در سراسیمه افول (قرن هفتم به بعد)
۱۹۷	نظریه سیاسی اهل سنت: خلافت
۱۹۸	جایگاه خلافت در منظومه اعتقادی اهل سنت
۱۹۹	دلایل وجوب تأسیس نهاد خلافت
۱۹۹	شرایط خلیفه
۲۰۲	مبنای مشروعیت خلیفه

۲۰۴	طریقه نصب خلیفه
۲۰۹	حوزه اختیارات خلیفه
۲۰۹	خلاصه
۲۱۰	چند پرسش
۲۱۰	برای تأمل بیشتر
۲۱۱	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۲۱۲	فصل یازدهم: نظریه سیاسی شیعه در دوران حضور: امامت معصوم
۲۱۳	نصب الهی امامان
۲۱۳	دلایل نقلی
۲۱۵	دلایل عقلی
۲۱۷	ویژگیهای امام
۲۲۰	اعلام نصب امامان از طریق نص خاص
۲۲۱	حوزه ولایت امام
۲۲۳	شیوه تعامل با حکومت جور در عصر امامان معصوم
۲۲۴	خلاصه
۲۲۵	چند پرسش
۲۲۵	برای تأمل بیشتر
۲۲۵	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۲۲۷	فصل دوازدهم: دوران غیبت: تحول در اندیشه سیاسی شیعه
۲۲۹	نگرش اول: دوری‌گزینی از سیاست
۲۳۰	وجه نظری: حرمت تشکیل حکومت مشروع
۲۳۱	وجه عملی: همکاری با حکومت جائز در حد ضرورت
۲۳۳	زمینه‌های بازگشت شیعه به سمت سیاست
۲۳۵	نگرش دوم: دوگانگی آمریت در امور شرعی و امور حکومتی
۲۳۹	زمینه‌سازی برای مشارکت فعال فقها در سیاست
۲۴۳	نگرش سوم: نظریه ولایت فقیه
۲۴۵	شرایط ولی فقیه
۲۴۷	مبنای مشروعیت ولایت فقیه
۲۵۰	میزان اختیارات ولی فقیه

۲۵۳	خلاصه
۲۵۴	چند پرسش
۲۵۵	برای تأمل بیشتر
۲۵۵	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۲۵۶	فصل سیزدهم: روابط خارجی در اسلام
۲۵۸	برداشت مسلمانان از عرصه بین الملل
۲۵۸	مرزها
۲۵۹	ماهیت واحدها
۲۶۲	ساختار نظام بین الملل
۲۶۲	نوع روابط میان واحدها
۲۶۵	قواعد حاکم بر رفتار واحدها
۲۶۵	روابط میان جوامع مسلمان
۲۶۶	نفی امکان وجود هم زمان چند دولت اسلامی
۲۶۸	دولتهای قومی
۲۶۸	دولتهای اسلامی با مذاهب متفاوت
۲۷۰	وجه جغرافیایی دولت اسلامی، زمینه ساز پذیرش تعدد دولتهای مسلمان
۲۷۱	اهداف سیاست خارجی در دولت اسلامی
۲۷۲	مصلحت امت اسلامی: نفی سلطه غیر مسلمانان و حفظ عزت مسلمین
۲۷۴	مصلحت بشریت: سعادت و کمال انسانی
۲۷۴	اصول سیاست خارجی در اسلام
۲۷۵	پایبندی به تعهدات و قراردادهای
۲۷۶	رفتار و عمل متقابل
۲۷۷	رفتار انسان دوستانه
۲۷۹	ابزارهای سیاست خارجی دولت اسلامی
۲۸۰	جهاد
۲۸۲	ابزارهای مسالمت آمیز
۲۸۳	دعوت
۲۸۴	خلاصه
۲۸۵	چند پرسش
۲۸۶	برای تأمل بیشتر
۲۸۶	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر

۲۸۷	فصل چهاردهم: جهان اسلام و دنیای جدید
۲۸۸	تاریخچه رویارویی مسلمانان و تمدن مدرن اروپایی
۲۹۱	دو چهره غرب در رویارویی با جهان اسلام
۲۹۳	اصلاحات در جهان اسلام
۲۹۶	واکنشهای فکری - سیاسی مسلمانان در برابر انحطاط جهان اسلام و پیشرفت غرب
۲۹۶	غرب گرایی
۲۹۸	ناسیونالیسم
۳۰۰	مارکسیسم
۳۰۲	سنت گرایی (محافظه کاری)
۳۰۴	اصلاحگرایی دینی
۳۱۰	بنیادگرایی
۳۱۳	خلاصه
۳۱۴	چند پرسش
۳۱۵	برای تأمل بیشتر
۳۱۵	گزیده منابع برای مطالعه بیشتر
۳۱۶	سخن پایانی: اندیشه سیاسی در اسلام و مسائل امروز
۳۲۰	کتابنامه
۳۳۴	نمایه
۳۳۴	راهنمای نمایه

پیشگفتار

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دروس متعددی در زمینه پیوندهای موجود میان اسلام و سیاست در برنامه دوره کارشناسی علوم سیاسی در ایران گنجانیده شدند. این دروس که تا کنون نیز دستخوش تغییرات و جرح و تعدیلهایی شده‌اند، عبارت‌اند از: نظام سیاسی و دولت در اسلام، اندیشه سیاسی در اسلام و ایران، تاریخ تحول دولت در اسلام، دیپلماسی و رفتار سیاسی در اسلام، حقوق بین‌الملل اسلامی و جنبش‌های اسلامی معاصر. این دروس هر یک از زاویه‌ای به بررسی پیچیدگی‌های پیوند میان اسلام و سیاست پرداخته و از اندیشه محض تا قواعد حقوقی و دستورالعمل‌های مشخص، و از سیاست داخلی تا روابط خارجی را دربرمی‌گیرند.

افزایش تعداد دروس مزبور و گرایش آنها به سمت تخصصی شدن، ایجاب می‌کرد که درس دیگری به بررسی مقدمات و مبانی دیدگاه‌های سیاسی در اسلام اختصاص یابد که اینک با نام «مبانی اندیشه سیاسی در اسلام» ارائه می‌شود. این درس مقدمه‌ای برای دیگر دروسی به شمار می‌آید که هر کدام به گونه‌ای به مطالعه دیدگاه‌های اسلام و مسلمانان در مورد سیاست می‌پردازند و مجموعه‌ای را پوشش می‌دهند که می‌توان آن را معارف سیاسی در اسلام نامید. هدف این درس، بیان ریشه‌ها، اصول کلی، نظریات و مفاهیم بنیادینی است که درک جوانب مختلف آیین و اندیشه سیاسی در اسلام را تسهیل می‌کنند.

۱. نگاهی به فهرست دروس علوم سیاسی در دانشگاه‌های معتبر جهان نیز نشان می‌دهد که طی سه دهه اخیر، تحولات جهان اسلام توجه زیادی را در محافل دانشگاهی برانگیخته است، چنان که دروس بسیاری (عمدتاً در مقطع کارشناسی ارشد) به بررسی وجوه مختلف رابطه میان اسلام و سیاست اختصاص یافته‌اند.

کتاب موجود به عنوان یک متن درسی برای درس مبانی اندیشه سیاسی در اسلام نگاشته شده و تلاش بر آن بوده است تا محتوای آن با نیازها و تواناییهای علمی دانشجویان سال اول دوره کارشناسی رشته علوم سیاسی سازگاری داشته باشد. در میان کتب فارسی، آثار چندی را می‌توان یافت که به موضوعاتی مشابه مطالب این کتاب می‌پردازند و تعدادی از آنها اساساً برای درس مبانی اندیشه سیاسی در اسلام به رشته تحریر درآمده‌اند. کتاب حاضر در ادامه مسیری به نگارش درآمده است که آثار قبلی آن را هموار کرده‌اند و اگر آنها نبودند، مسلماً این اثر هم به شکل کنونی صورت نمی‌بست. آنچه تدوین این کتاب را ضروری کرده است کاستیهای علمی آثار پیشین نیست، چه بیشتر آنها به خامه اساتید این رشته نگاشته شده‌اند. وجه متمایز این کتاب تطابق بیشتر آن با نیازهای دانشجوی امروزی است. بیشتر نوشته‌های قبلی به صورت متن درسی تهیه نشده‌اند؛ گاهی از حجم بالایی برخوردار بوده و گاهی دوبردارنده مطالبی هستند که برای دانشجویان سال اول غیر ضروری یا پیچیده به نظر می‌رسند.

سپاسگزاری

نگارنده خود را رهین منت کسان بسیاری می‌داند که در مراحل مختلف نگارش این کتاب به شیوه‌های مختلف او را یاری رسانیدند. طرح و یادداشت‌های اولیه این کتاب طی هشت سال تدریس «مبانی اندیشه سیاسی در اسلام» تهیه شدند، اما بسیاری از اندیشه‌ها و مواد خام آن از سالها پیش تر فراهم آمده بودند. نگارنده از همه اساتید خود، چه در مقاطع مختلف تحصیلی و چه در خارج از نظام رسمی آموزش، سپاسگزاری می‌کند. او در این مورد بیش از هر کس دیگری مدیون پدر بزرگوار خویش است که تمام توان خویش را مصروف آموزش دین و نیز ایجاد دلبستگی نسبت به آن در فرزندانش کرد. نگارنده در نوشتن این کتاب و به ویژه برای یافتن و ترجمه متون از عربی به فارسی از مساعدتهای پدر همسر خود نیز بهره‌مند شده است که از ایشان کمال امتنان را دارد. بیشتر بخشهای این کتاب به توسط آن دو بزرگوار و همچنین آقایان سید مصطفی تقوی مقدم (پژوهشگر مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر

ایران) و دکتر مرتضی منشادی (استادیار علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد) مطالعه شدند؛ آقایان دکتر محمدجواد رنجکش و دکتر مهدی نجف‌زاده (استادیاران علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد) نیز به ترتیب زحمت خواندن فصول «روابط خارجی در اسلام» و «جهان اسلام و دنیای جدید» را بر خود هموار ساختند. از همه این عزیزان که نظرات سودمندی برای اصلاح متن ارائه کردند بسیار تشکر می‌شود. از آنجا که یادداشت‌های مربوط به این کتاب طی مدت‌زمانی طولانی از منابع استخراج شده‌اند، گاهی آدرس منبع مفقود شده یا از قلم افتاده است. نگارنده خود را موظف می‌داند تا در چنین مواردی پوزش بطلبد و مراتب و ام‌داری خود را نسبت به همه مؤلفان دانشمندی که در باب معارف سیاسی در اسلام قلم زده‌اند ابراز دارد. او از آقایان دکتر رحمت‌الله فتاحی (استاد کتابداری دانشگاه فردوسی مشهد)، محمود صدیقی و مجتبی کفاشان (مستولان بخش مرجع کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد) که وی را در تنظیم نمایه یاری کردند بسیار سپاسگزار است. دوستان، همکاران و دانشجویان بسیاری در پردازش این کتاب همراهی کرده‌اند؛ نگارنده همکاری آنان را ارج می‌نهد و سپاس خود را نسبت به مسئولان و مجریان سازمان سمت (به ویژه گروه علوم سیاسی آن مجموعه) که فرصت تدوین و سپس انتشار این کتاب را فراهم آوردند ابراز می‌دارد. او خاصه مرهون همدلی همسر و فرزندان خویش است که با همفکری، مهربانی و صمیمیت، فراغ خاطر را برای نگارش این کتاب به ارمغانش آوردند.

سید محمدعلی تقوی

دانشگاه فردوسی مشهد

عید غدیر خم، ۱۳۹۱

مقدمه

نخستین پرسش خواننده کتابی که به مبانی آیین و اندیشه سیاسی در اسلام می‌پردازد احتمالاً آن است که چرا باید به مطالعه این معارف پرداخت؟ برای این پرسش، پاسخهایی چند می‌توان یافت. نخستین پاسخ که معمولاً از سوی افراد پایبند به مذهب مطرح می‌شود آن خواهد بود که پیروان راستین یک آیین خود را موظف به شناخت پیام دین در همه حوزه‌ها و از جمله سیاست می‌دانند، تا اگر دین به این حوزه توجهی کرده باشد، دستورات آن را دریافته و عملی سازند.^۱

اما برای پرسش یادشده پاسخ دیگری نیز می‌توان یافت و آن اینکه هویت جمعی جامعه ما با اسلام پیوند ژرف و گسترده‌ای خورده است و ما حتی اگر از نظر مذهبی مقید هم نباشیم، می‌باید جنبه‌های مختلف هویت خود را دریابیم. البته هویتها

۱. شیخ مفید در کتاب *الامالی* روایت زیر را از امام صادق (ع) نقل می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: عَبْدِي أَكُنْتَ عَالِمًا؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ لَهُ: أَفَلَا تَعَمَلْتَ بِمَا عِلِمْتَ؟ وَإِنْ قَالَ: كُنْتُ جَاهِلًا، قَالَ لَهُ: أَفَلَا تَعَلَّمْتَ حَتَّى تَعْمَلَ؟» (الشيخ المفيد، ۱۴۱۴، ص ۲۲۷-۲۲۸) (خداوند در روز قیامت از بنده‌اش می‌پرسد: بنده من! آیا تو نمی‌دانستی؟ اگر بنده پاسخ دهد: آری، او می‌گوید پس چرا به آنچه می‌دانستی عمل نکردی؟ و اگر پاسخ دهد: نمی‌دانستم، می‌گوید چرا نیاموختی که چگونه عمل کنی؟). همچنین در حدیث آمده است: «عليكم بالتفقه في دين الله و لا تكونوا اعراباً، فأن من لم يتفقه في دين الله، لم ينظر الله تعالى اليه يوم القيامة و لم يترك له عملاً» (الكليني، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۳۱) (در دین خدا دانش پیدا کنید و مانند اعراب جاهلی نباشید، زیرا کسی که در امور دینی دانش پیدا نکند، خداوند در روز قیامت به او عنایت نمی‌ورزد و عمل او را ترکیه نمی‌کند). در بخش «احکام تقلید» در رساله توضیح المسائل همه مراجع شیعه، این مسئله آمده است: «مسائلی را که انسان غالباً به آنها احتیاج دارد واجب است یاد بگیرد».

پدیده‌های سیالی هستند و با گذر زمان دگرگون می‌شوند؛ انسانها نیز خود آگاهانه می‌توانند در آنها تغییراتی صورت دهند. اما هیچ فردی نمی‌تواند به یکباره و کاملاً از هویت خود دست بشوید و کیستی جدیدی برای خود بسازد، به ویژه اگر از هویت موجود خود درک درستی نداشته باشد. جماعات مطمئناً نمی‌توانند چنین کنند.

از سوی دیگر، امروزه حضور اسلام در صحنه سیاست ملی و بین‌المللی واقعیتی انکارناپذیر است و علاقه‌مندان به حوزه سیاست نمی‌توانند اندیشه‌هایی را که به نام اسلام در عرصه‌های داخلی و خارجی تبدیل به عمل می‌شوند نادیده انگارند. امواج انقلاب اسلامی همچنان در هر دو سوی مرزهای ایران دامن می‌کشد. در چارچوب سیاسی و حقوقی نظام جمهوری اسلامی ایران، اسلام مبنای سیاست‌گذاریهاست^۱ و امروزه هیچ نقطه‌ای از جهان اسلام را نمی‌توان یافت که در آن جنبشها یا نیروهایی با نام اسلام برای تأثیرگذاری بر حوزه سیاست نکوشند. وضعیت سیاسی امروزی جهان اسلام را نمی‌توان دریافت مگر آنکه برداشتهای جوامع مسلمان از سیاست را دریابیم و این خود مستلزم شناخت چگونگی شکل‌گیری و تحول نگرش مسلمانان در باب سیاست در طول زمان است. بدین ترتیب مطالعه درباره معرفت‌های سیاسی در اسلام ضرورتاً وجهی تاریخی به گسترده‌گی تاریخ اسلام از دوران پیامبر تا به امروز خواهد یافت.

مسلمانان در طول تاریخ در حوزه سیاست (چه برای اداره امور عمومی جامعه خود و چه برای تعامل با دیگر ملتها و جوامع دینی در عرصه جهانی) تدابیری اندیشیده‌اند. این تدابیر با ارجاع به قرآن و احادیث توجیه دینی می‌یافتند، اما تحت تأثیر عوامل و اندیشه‌های بیرونی نیز بوده‌اند. تأملات سیاسی مسلمانان حوزه‌های مختلفی از سیاست داخلی تا سیاست خارجی و حقوق بین‌الملل، از بحث‌های نظری محض مانند فلسفه سیاسی تا راهنماییهای موردی برای حکام در اندرزنامه‌ها، و از بیان اصول کلی توسط علم کلام تا ظرایف حقوقی عرضه‌شده در فقه سیاسی را دربرمی‌گیرند. از این رو، نه از یک معرفت سیاسی، بلکه از معرفت‌های سیاسی در

۱. طبق اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد».

اسلام، به عنوان یک مجموعه، باید سخن گفت. این کتاب مقدمه‌ای است برای آشنایی با معارف سیاسی پردازش شده توسط مسلمانان.

جهان اسلام، امروز بیش از هر زمان دیگری نیازمند ابزارهای مفهومی دقیقی است که با کمک آنها بتواند به تعامل با دنیای پیچیده کنونی پردازد، زندگی آسان، سالم و سعادتمندانه‌ای برای مسلمانان فراهم آورد و آنها را در همه عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی سربلند سازد. برای این کار ضروری است که فرهنگ، سنت و تاریخ خود را بکاویم و هر آنچه ما را در این امر مهم یاری می‌دهد بازشناسیم؛ از آنچه نیازمند اصلاح و تطبیق با شرایط دوران است تفسیری جدید ارائه کنیم، آنچه را جزء ناگسستنی هویت اسلامی ماست پاس بداریم، و از آنچه عارضه‌ای بوده است همراه ما، در صورت لزوم دل برکنیم.

ساختار و محتوای کتاب

ساختار کتاب با خصوصیات دوره کارشناسی در ایران تطابق دارد. تعداد فصول کتاب کم و بیش با تعداد هفته‌های یک نیم‌سال تحصیلی هماهنگی دارد، به طوری که هر فصل را می‌توان در یک جلسه دو ساعته ارائه کرد. در انتهای هر فصل، خلاصه‌ای از مطالب آن آورده شده است که نکات مهم درس را برای دانشجوی یادآوری می‌کند و به ویژه به هنگام مرور سریع مطالب درسی سودمند خواهد بود.

در پایان هر فصل دو دسته از پرسشها مطرح می‌شوند. نخست، پرسشهایی که ادامه منطقی موضوع آن فصل‌اند و در صورتی که دانشجویان پیش از ورود به جلسه، پاسخهایی برای آنها آماده کنند، خود را برای شنیدن مطالب استاد آماده ساخته‌اند. دانشجویان می‌توانند پاسخهای خود را به ترتیبی که استاد مقتضی می‌داند (مثلاً به صورت مشارکت در مباحث کلاس یا سمینار) ارائه کنند. دسته دوم پرسشهایی هستند که آنها هم با مطالب هر فصل ارتباط منطقی دارند، ولی صرفاً برای برانگیختن ذهن دانشجویان برای تأمل بیشتر و آماده کردن آنها به منظور فراتر رفتن از مطالب کتاب ارائه شده‌اند. علاوه بر این، در پایان هر فصل تعدادی از منابع آورده شده‌اند که می‌توانند دانشجویان را در مطالعات بیشتر در موضوع همان فصل یاری رسانند.

از نظر محتوایی، کتاب با بررسی چگونگی ارتباط میان اسلام و سیاست (یا معارف اسلامی و علوم سیاسی) در کلی‌ترین سطح آغاز می‌شود و سپس به دسته‌بندی متون سیاسی نگاشته‌شده توسط مسلمانان می‌پردازد. بیان عوامل شکل‌دهنده دانشهای سیاسی در اسلام و روشهای مورد استفاده در این دانشها به دنبال خواهد آمد و آنگاه به مبانی فلسفی اندیشه سیاسی در اسلام و سپس ویژگیهای کلی آن اندیشه اشاره می‌شود. گزیده‌ای از مفاهیم سیاسی در اسلام به تفکیک مفاهیم مربوط به حاکم و مفاهیم مرتبط با حکمرانی در پی خواهد آمد. دیدگاههای مختلف در میان مسلمانان در مورد میزان تأثیرگذاری دین بر سیاست و کلیات آراء گروهها و فرقه‌های اسلامی درباره حکومت در فصول بعد بررسی می‌شوند. پس از آن، سه فصل به بیان خلاصه‌ای از تاریخ اندیشه سیاسی نزد اهل تسنن و تشیع اختصاص می‌یابد. بررسی روابط خارجی دولت اسلامی بحث بعدی است و در آخرین فصل، ابعاد سیاسی رویارویی مسلمانان با دنیای جدید مورد واکاوی قرار می‌گیرد.